

УДК 340.11

ГЕНЕЗИС ДОСЛІДЖЕНЬ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА ПРАВОВУ СФЕРУ

Хаустова М. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

Анотація: У статті обґрунтовано, що поняття «глобалізація» – складний феномен, який обумовлює суперечки з приводу її генезису. У науковій літературі існують різні точки зору на те, звідки бере початок глобалізація: це явище сучасне чи його витoki сягають у глибину століть. Проаналізовано, що це явище виникло у найдавніші часи і розвивалося та видозмінювалося з розвитком людства. У зв'язку із цим виокремлені етапи еволюції глобалізації правової сфери. Визначено, що наприкінці ХХ ст. глобалістські ідеї та тенденції дістали подальше обґрунтування, практичну спрямованість та охопили майже всі сфери життя сучасного суспільства.

Ключові слова: глобалізація, правова система, мондіалізація, глобальна гуманізація права, трансформація, локалізація.

Аннотация: В статье обосновано, что понятие «глобализация» – сложный феномен, который обуславливает наличие противоречий по поводу ее генезиса. В научной литературе существуют различные точки зрения на то, откуда берет начало глобализация: это явление современное или его истоки уходят в глубину столетий. Проанализировано, что это явление возникло в давние часы и развивалось и видоизменялось вместе с развитием человечества. В связи с этим выделены этапы эволюции глобализации правовой сферы. Определено, что в конце ХХ ст. глобалистические идеи и тенденции приобрели дальнейшее обоснование, практическую направленность и охватили почти все сферы жизни современного общества.

Ключевые слова: глобализация, правовая система, мондиализация, глобальная гуманитаризация права, трансформация, локализация.

Annotation: In this article it is based that the concept «globalization» is the complicated phenomenon, which causes the existence of contradictions on the occasion of its genesis. In scientific literature there are different points of view on the question where is the beginning of the globalization: if this is modern phenomenon or its roots came from ancient days. It is analyzed, that this phenomenon existed for along time and developed and modified together with the development of mankind. According to this fact all stages of evolution of globalization of law sphere are distinguished. It is defined that at the end of XX century the ideas of globalization and its tendencies acquired the further basis, practical direction and included almost all life sphere of modern society.

Key words: globalization, law system, mondialization, global law humanization, transformation, localization.

Термін «глобалізація» дедалі частіше зустрічається в науковій літературі. Водночас широкого вжитку він набув порівняно нещодавно. Прийнято вважати, що цей термін вперше був сформульований у 1983 році американським дослідником Т. Левіттом у статті «Harvard Business Review», в якій він характеризував за допомогою цього неологізму процес злиття ринків окремих продуктів, які виробляються транснаціональними корпораціями (ТНК) [23, с. 6]. Але про глобальні проблеми почали говорити дещо раніше – наприкінці 60-х років. Втім зазначається, що ще в 1920 – х рр. феномен глобалізації був помічений і використовувався у роботах філософського спрямування Поля Валері [31, с. 10].

Складність феномену глобалізації та масштабів її прояву обумовлюють суперечки з приводу її генезису. У науковій літературі існують різні точки зору на те, звідки бере початок глобалізація: це явище сучасне чи його витoki сягають у глибину століть.

Так, на думку відомого дослідника проблем глобалізації М. Стегера, перший (доісторичний) період глобалізації охоплює V–III тисячоліття до нашої ери; другий – п'ятнадцять століть після Різдва Христового (рання глобалізація); третій – 1500–1700 рр. (глобалізація предмодерна); четвертий – 1700 – 70-і рр. ХХ ст. (глобалізація епохи модерну) і п'ятий (сучасний) – з 1970-х рр. минулого століття до сьогодні [23, с. 5].

У науковій літературі існує й інша точка зору, згідно якої поняття «глобалізація» з'явилося нещодавно – в другій половині ХХ ст. [6, с. 7]. Підтримуючи цю думку, В. П. Култигін відзначає, що поширення в 80-ті роки ХХ ст. терміну «глобалізація» завдячує працям І. Валлерстайна. Так, науковець у праці «Світова економічна система», яка базується на неомарксистських позиціях, розглядає глобалізацію як нову стадію розвитку капіталізму, як нову стратегію підпорядкування одних країн іншим. Така постановка питання, хоча ніким відкрито і не заперечувалася, однак не була підтримана багатьма суспільствознавцями через їх ангажованість різними соціально-політичними силами сучасного світу. У зв'язку із цим пріоритет І. Валлерстайна в постановці і розробці зазначеної проблематики замовчувався, а основні категорії цього підходу почали переосмислюватися. В цьому найбільшу активність проявили дослідники, так або інакше пов'язані з транснаціональними корпораціями (ТНК), бо саме ці корпорації є сьогодні наднаціональними суб'єктами соціальних дій, саме їм глобалізаційні процеси найбільш вигідні. Почалася і продовжується інтенсивна адаптація теорій глобалізації західною соціологією, що пов'язано з істоблішментом [5, с. 80].

Р. Ф. Хабіров та В. Кувалдін, визначають, що через взаємозалежність держав витoki глобалізаційних процесів сягають у давнину, але глобалізація – феномен ХХ ст., який став об'єктом усесторонніх наукових досліджень в останні десятиліття [37, с. 45; 21, с. 3]. Так, сам процес глобалізації був породжений, з одного боку,

достатньо інтенсивними економічними, політичними та іншими відносинами, які розвиваються між різними державами, державними та міждержавними організаціями, а з іншої – з'явившимися у світі та загострившимися к цьому часу глобальними економічними, екологічними та багатьма іншими проблемами, які потребують для свого вирішення сучасних зусиль держав та недержавних організацій, таких, як, транснаціональні корпорації та ін. [33, с. 8; 10, с. 2; 12, с. 24-26]. Отже, як зазначає В. Кувалдін, глобалізація – це одночасно і історія, і сучасність. Із цієї точки зору, вважає автор, «XX ст. можливо визначити – як століття глобалізації. Тому уроки XX ст. особливо важливі та значні для розуміння її перспектив» [21, с. 5]. Аналогічної думки підтримують і деякі інші автори, які виходять із того, що, зокрема, стосовно політичної сфери життя суспільства – «глобалізація є закономірним та природним моментом, формою прояву еволюційного ускладнення політики» [19, с. 47].

А. І. Уткін виділяє дві фази розвитку глобалізації. На першій – це кінець XIX і початок XX ст. – світ вступив у фазу активного взаєонаближення на підставі розповсюдження торгівлі та інвестицій у глобальному масштабі завдяки пароплаву, телефону, конвеєру та залізницям. Друга фаза відродження глобалізації почалася в кінці 1970 р. і пов'язана з революційними змінами в інформатиці, телекомунікаціях та цифрових технологіях [35, с. 12, 14].

Загальний огляд існуючих точок зору на проблему генезису глобалізації свідчить про складність, багатогранність, суперечність та різноманітність форм її проявів. Остання наведена точка зору є найближчою, на наш погляд, до істини, оскільки саме в кінці минулого століття щонайбільше обговорювали це явище. Саме в цей час глобалізаційний процес охопив майже всі сфери суспільного життя. Проте це не виключає і не суперечить твердженню, що глобалістські ідеї, концепції та рухи не є суто сучасним явищем. Як показує історія розвитку та еволюції суспільства, прагнення до універсальності (що складає зміст глобалізації) має давню історію і на його різних етапах мало різний ступінь прояву. Це явище мало постійний пріоритет у дослідженнях різних мислителів, які вивчали різноманітні сфери соціального життя, що відображають тенденції розвитку суспільства.

Враховуючи різні позиції авторів, виокремлюється така періодизація еволюції глобалізації правової сфери:

1. **Мондіалізація**, тобто процес відкриття світу, в якому ми живемо. Ми пропонуємо розглядати мондіалізацію в якості етапу розвитку глобалізації, що охоплює історію суспільного розвитку з найдавніших часів і до кінця XIX століття, та визначити як розширення світогляду людства, перехід спілкування за межі кордонів національних держав, пізнання світу людством (згідно з А. Сквеллою) [22, с. 113]. Цей період ми розглядаємо у достатньо широких часових рамках, оскільки вважаємо, що говорити про формування процесів глобалізації у їх сучасному вигляді доцільно починаючи з XX ст., коли форми та

темпи розвитку світових комунікаційних процесів суттєво відрізняються від існуючих раніше. Водночас, слід розуміти, що саме протягом цього періоду зароджуються основні ідеї глобалізації та створюються умови для розвитку глобалізаційних процесів до сучасного рівня. Вважаємо за доцільне виокремити основні етапи в рамках цього періоду, які мали суттєве значення для глобалізаційних процесів:

- виникнення та розвиток права стародавніх цивілізацій – у цей період, з одного боку, зароджуються ідеї природного права (яке має універсальний характер) та висловлюються ідеї світової єдності (Плутарх, наприклад), а з іншого – це період формування римського права, значення якого для розвитку сучасного права складно перебільшити. Слід зазначити, що в цей період міжнародне право, по суті, було природним правом і, разом із тим, правом глобальним. Наприклад, у книзі першої Інституцій Гая зазначається: «усі народи, які керуються законами і звичаями, користуються частково власним правом, частково загальним правом усіх людей... те право, яке поміж усіх людей встановив природний розум, застосовується і захищається однаково в усіх народів і називається правом загальнонародним...» [32, с. 36-37].

Отже, глобалістські ідеї свободи й рівності всіх людей, засновані на природному праві, та глобалістські вчення про право і державу природно-правового характеру, які з відповідними варіаціями й модифікаціями дійшли до сьогодення і лежать в основі сучасних універсалістських державно-правових вчень, як відзначає В. С. Нерсесянц, виникли і розроблялися вже в Стародавній Греції і Стародавньому Римі. На загальність природного права, згідно якого всі люди, незалежно від їх державної та етнічної приналежності, є вільними й рівними, вказували в V–IV ст. до н. е. давньогрецькі софісти Гиппій, Антіфонт, Лікофрон, Алкідам та ін., розрізняючи природне право і позитивне право Космополітичні концепції вселенського природного права, космічного полісу (космополісу) і світового громадянства всіх людей сформувалися у вченнях давньогрецьких стоїків (Сенека та ін.). Прав складалося з трьох частин – *природного права*, як розповсюджувалося на всіх живих істот (людей тварин), *права народів* (природне право, загальне для всіх народів і право міжнародних відносин) і *власного позитивного внутрішньодержавного права окремих народів* (наприклад, цивільне право у римлян) – і універсалістські (глобалістські) уявлення про прав знайшли своє визнання і подальший розвиток римській юриспруденції – у Гая, Ульпіана та ін. (II III ст.), у вченнях римських юристів [27, с. 39].

Глобалістські тенденції у той час проявлялися перш за все, в універсальності природного прав Концепція природного права, стрижнем якої принцип справедливості, припускала наявність кожного індивідуума сукупності суб'єктивних прав природного походження. Головна вимога цієї концепції полягала не у відповідності позитивного природного права, а у закріпленні природних прав людини позитивним правом. Крім того, на той час стала очевидною необхідність формування на осн

природного права відповідних цінностей, принципів та стандартів, які б стали базою для налагодження взаємодії між народами.

Стимулом для прискорення глобалізаційних тенденцій став процес рецепції римського права, який обумовив універсалізацію державно-правового життя в Західній Європі. Цей процес, що розпочався в XI–XII ст. і завершився протягом XVII–XVIII ст., ознаменувався пропагандою єдиних стандартів та регуляторів у правовій сфері, що склало спадщину класичного римського права. Логічним завершенням цього процесу стала кодифікація, яка представляє запровадження в життя рецепції римського права у вигляді закріплення в кодексах однотипних правил поведінки в конкретних сферах суспільних відносин. Триумфом цього процесу стала французька кодифікація 1804–1810 рр. (Кодекс Наполеона), а логічним продовженням – прийняття Германського цивільного уложення 1896 р. Значення кодифікації непересічне, і цей процес продовжується донині, що сприяє закріпленню одноманітних стандартів у регулюванні суспільних відносин. Важливу роль у цьому процесі відіграла християнська релігія. Одним з визначних мислителів Середньовічної Європи, який розробив концепцію всесвітньої монархії зі світовим правом за зразком Всесвіту як вселенської держави на чолі з християнським Богом, був Данте Аліґ'єрі (1265–1321 рр.). Великий мислитель розробив трактат «Монархія» [11, с. 56–58], який вплинув на концепції не тільки своїх сучасників, але й мислителів у майбутньому щодо соціально-політичних тенденцій розвитку суспільства у контексті універсалізації. На думку А. Л. Доброхотова, витоки задуму «Монархії» коментатори знаходять в 1307–1308 рр., а закінчена праця була близько 1313 р. У своєму творі Данте ставить питання, яке для сучасників було далеко не теоретичним завданням: «Що необхідно для отримання соціального миру і добробуту?». Данте прагне довести три головні тези: для земного щастя людства необхідна імперія; влада імператора дається йому безпосередньо богом; римський народ по праву узяв на себе роль імператорської влади. Деяка архаїчність, на перший погляд, цих положень, порівняно з політичними реаліями сьогодення, не може не висвітлювати крізь оболонку середньовічної лексики загальнолюдські, а значить, і сучасні проблеми [16].

• XIV – XV ст. – період великих географічних відкриттів, утворення колоній, поширення права провідних держав (Іспанії, Англії, Франції) на колоніальні країни, даний період є періодом розширення кордонів світового спілкування;

• XVI – XVIII століття – осмислення необхідності єднання народів з метою припинення та попередження воєнних конфліктів, встановлення миру.

Новим періодом у зміцненні глобалістських ідей у сфері міжнародного права вважається концепція видатного голландського мислителя Нового часу Гуго Гроція (1583–1645 рр.), який є автором раціоналістичної концепції природного права. В його особі об'єдналися дві епохи – Середньовіччя і Новий час. Вихований у дусі гуманізму, християнства, вільномумства, Гуго Гроцій прагнув вирішити

конфлікти, використовуючи правові категорії, в основу яких було закладено принципи етики. Тому його правова концепція охоплює значне коло юридичних питань, раніше взагалі не досліджених у правовій літературі [8, с. 162–163].

У ранньобуржуазну епоху глобалістські уявлення про право і державу, як відзначає В. С. Нерцесянц, були розвинуті у ліберальних правових ученнях (Дж. Локк, Т. Пейн, Т. Джефферсон та ін.) й дістали закріплення в офіційних державно-правових документах (Декларація незалежності США 1776 р., французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. та ін.), як вічні й узагальнено універсальні природні (природні і невідчужувані) права та свободи людини. Ця концепція універсальності (глобальності) природних і невідчужуваних прав людини лежить в основі загальноновизнаних сучасних ідей та положень про універсальність права (природні і невідчужувані права людини як універсальна правова засада та універсальний критерій для оцінки дотримання або недотримання права у внутрішньодержавних і міжнародних відносинах) [27, с. 43].

У цей період висловлюються думки про необхідність створення Європейського союзу. Особливе місце серед робіт того часу займають наукові праці І. Канта, який наголошував на необхідності створити союз народів, у якому держави могли б розраховувати на безпеку та захист своїх прав [29, с. 14]. Разом з цим, саме цей період є так званим періодом перших соціальних та політичних революцій, а отже, в цей час можна прослідкувати взаємозв'язок політичної та правової свідомості у світі, тобто глобалізацію на ідеологічному рівні [30, с. 10].

Вищезазначені тенденції дістали відображення у трактаті дослідника (1724 – 1804 рр.) «До вічного миру» [20, с. 391]. Питання про війну та мир ніколи не втрачало актуальність упродовж всього розвитку людського суспільства. Загарбницькі війни і прагнення настання довгоочікуваного миру спонукали дослідників і політиків до пошуку певних конструкцій, які б забезпечували мир і стабільність. Названий твір виділяється особливо, оскільки він містить саме таку конструкцію, засновану на уявленнях про ідеальний міжнародний правопорядок, у рамках якого забезпечуються, з одного боку, мирні, стабільні відносини, які забезпечують нормальну життєдіяльність суспільства, а з іншого боку, містяться концепції, спрямовані на взаємодію народів і країн в рамках «всесвітньої конфедерації республік». На думку І. Канта, а ні люди, а ні народи, якщо вони ставлять за мету сумісне співіснування, не повинні знаходитися в «природному стані», але повинні встановлювати цивільно-правовий стан між собою. Тим, хто вступає в цивільно-правовий стан, тобто зобов'язується не порушувати чужих прав, надаються гарантії безпеки, які вони мають право вимагати й від інших. Щодо держав, такий стан означав би існування союзу народів, який філософ іменує «федерацією вільних держав», відокремлюючи її від державного устрою народів. На думку Канта, цей союз має на меті не завоювання влади для будь-якої держави, а виключно лише підтримку і забезпечення свободи держави як для неї самої, так і для інших союзних держав (це

стосується і людей у природному стані), не примушує їх підкорятися публічним законам і обумовленим ними примусом». *Ідеальний міжнародний порядок* повинен ґрунтуватися не на силових санкціях, а на ідеях права, які передбачають принцип добровільності, свободи й законності. Цей порядок повинен базуватися на високій правовій свідомості членів громадянського суспільства, яке формує, у свою чергу, «сурогат громадянського суспільного союзу» [20, с. 392].

Разом із поняттям міжнародного права, І. Кант розробив інше поняття – *право всесвітнього громадянства*. За Кантом люди і держави можуть розглядати себе як належність до всього людства, як «громадян загальнолюдської держави», що зобов'язує їх тільки проявом гостинності, яка, «все більш і більш наближатиме рід людський до всесвітньо-цивільного устрою». Це виходить з уявлення про вищу гідність і свободу людини як вихідний пункт правового порядку. Кант вважав загальну приналежність до всесвітньо-громадянського необхідною умовою у досягненні вічного миру, оскільки «порушення права в одному місці відчувається у всіх інших». За умови універсальності цього принципу такий стан є цілком можливим. Іншою передумовою є республіканський устрій держави. Під ним І. Кант розумів реалізацію принципів свободи і рівності громадян у державі, а також принцип поділу влади. Філософ ототожнював республіканський устрій з правовим (конституційним) устроєм і протиставляв його демократії. Представляється очевидним, що без повної реалізації правового устрою усередині суспільства у вигляді правового суспільного договору громадян, правовий устрій між суспільствами (правовий федеральний союз між державами) буде неможливим [20, с. 393-394].

Необхідно зазначити, що концепція права всесвітнього громадянства і громадянсько-правового устрою, який лежить в основі ідеї вічного миру, є нічим іншим як глобалізацією, що обумовлює універсалізацію різних сфер життя суспільства. Досвід європейської інтеграції, яка почалася в другій половині ХХ ст., заснований на «загальногромадянському праві» (у розумінні Канта), підтверджує спроможність цих ідей.

• XIX – початок ХХ ст. – цей період можна охарактеризувати як період становлення капіталістичних відносин. Йдеться про визначення індивідуальних прав та свобод, розвиток концепцій ліберальної держави, теорії природного права (І. Бентам, Дж. Остін, Дж. С. Міль, О. Кант). У цей же час зароджується юридичний позитивізм (Г. Спенсер, Г. Кельзен) (XIX ст.). Водночас, торгівля переходить на новий рівень – від окремих підприємств до корпорацій, що обумовлює утворення окремого прошарку населення – найманих робітників. Врешті-решт це призводить до зародження соціалістичних теорій.

Подальше розповсюдження глобалістських ідей пов'язане з розвитком буржуазного конституціоналізму, що проявилось у пропозиції необхідності юридичної універсалізації шляхом ухвалення «Всесвітньої Конституції». Ця ідея знайшла відображення у концепції англійського філософа *Ієремії Бентама* (1748–1832 рр.) у його

знаменитій праці «Керівні засади конституційного кодексу для всіх держав» [3, с. 32]. Ця концепція отримала подальший розвиток у різних концепціях конституціоналізації міжнародного права.

Концепція І. Бентама ґрунтувалася на таких ідеях: інтереси і безпека особи та ідентичність права і закону. І. Бентам не був прихильником теорії договору, відстоював демократію і був послідовником республіканського устрою держави, в якій три влади функціонують окремо, але залежать одна від одної нерозривно [3, с. 45].

Упродовж всього ХХ ст. глобалістські тенденції та ідеї дістали не тільки подальший розвиток, але й реальне втілення в різних сферах життя суспільства. З'явилося багато досліджень, в яких розроблявся понятійний апарат, цілі та основні напрями прояву глобалізації. Ці наукові конструкції були реалізовані шляхом утворення різних міжнародних і регіональних політичних, економічних і гуманітарних організацій та установ. Таким чином, значною віхою на шляху до універсалізації глобалістських ідей, спрямованих на реалізацію концепції всесвітнього правопорядку і досягнення загального миру в ХХ в. є поява та діяльність таких міжнародних організацій, як Ліга націй (1919-1939 рр.), а після Другої світової війни – Організації Об'єднаних Націй, заснованої в 1945 р. У Статуті ООН (підписаний 26 червня 1945 р.) [34, с. 8-9], в «Загальній декларації прав людини» (1948 р.) [7], у міжнародних пактах «Про економічні, соціальні і культурні права» (1966 р.) [26], «Про громадянські та політичні права» (1966 р.) [24], Європейській конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (1950 р.) [38] в Деклараціях «Про надання незалежності колоніальним державам і народам (1966 р.) [15], «Про право народів на мир» (1984 р.) [14], «Про право на розвиток (1986 р.) [15] та деяких інших міжнародних документах були закріплені універсальні принципи і норми сучасного міжнародного права [25]. Ці міжнародно-правові акти заклали міцний фундамент для подальших інтеграційних процесів у ряді регіональних об'єднань держав – у документах Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Співдружності Незалежних Держав та ін.

Ідеї глобалізації отримали яскраве відображення у вченні сучасного німецького філософа *Карла-Отто Апеля*, який у праці «Комунікативне співтовариство як трансцендентальна передумова соціальних наук» [Цит. по: 30, с. 24] виклав власне розуміння і осмислення цілей, основних рис і наслідків глобалізації.

Розробивши поняття «дискурсивна етика», Карл-Отто Апель через його аналіз виходить на проблему прогнозу позитивних і негативних тенденцій, обумовлених глобалізацією. На його думку, на основі «етики глобалізації» з використанням концепції «комунікативного співтовариства» можна вийти на специфічну інтерпретацію процесів глобалізації, серцевиною якої виступає аналіз процесів інформатизації та комунікації у процесі невинно глобалізуючого світу.

Комунікативне співтовариство, на думку ученого, є єдиним, у ньому стає можливим єдиний глобальний мега-дискурс, що розкривається в численних ієрархіях практичних дискурсів у суспільстві.

Важливим моментом є те, що таке людське співтовариство не матиме меж, отже, будь-які перешкоди комунікації у ньому долаються просто.

Першочерговим питанням для Карла-Отто Апеля є особистість, її права та інтереси, на чому він наполягає, висуваючи як основну вимогу рівність всіх у комунікації. Інституційна система комунікативного співтовариства при цьому набуває службового значення: вона повинна забезпечувати безперешкодне здійснення дискурсів і виконувати службову мету – задоволення комунікаційних потреб особистості. На думку мислителя, це не означає обмеження компетенції інституційних суб'єктів міжнародного дискурсу, тобто колективних представників громадян, таких як держави, організації, співтовариства. Імператив дискурсивної етики – кожен народ має право на власну культуру, кожен народ повинен мати в міжнародному діалозі рівне право голосу – складає основу етики планетарного комунікативного співтовариства.

Внаслідок вищезазначених особливостей, на думку М. О. Орлова, концепція комунікативного співтовариства відкриває можливість такої етичної інтерпретації процесів глобалізації, яку не дають інші системні концепції: йдеться не про меркантильні вигоди й недоліки, до чого часто зводяться розмови про глобалізацію, а про норми справедливості. Покращуючи умови комунікації та ліквідовуючи бар'єри, що існували раніше, глобалізація, з цієї точки зору, служить реалізації духовного потенціалу особистості, ліквідації нерівності людей, обумовленої випадковими дистрибутивними чинниками. За словами Карла-Отто Апеля, шляхом глобалізації скорочується відстань між ідеальним і реальним комунікативним співтовариствами, здійснюється комплекс заходів, які зміцнюють підстави постконвенціональної моралі. Таким чином, глобалізація набуває позитивного етичного значення як в значенні «дискурсивного принципу», так і в значенні «принципу додатковості». Це відкриває шлях до осмислення етики глобалізації не із зовнішнього визначення «меж глобалізації», а з внутрішньої перспективи остаточного обґрунтування етики.

Ідеї побудови справедливої та формально-інституціоналізованої системи *global governance* (світової уряд) дістали розвиток у моделі «космополітичної демократії», розробленої американським вченим *Девідом Хелдом*, який запропонував «поширювати демократію на нових глобальних рівнях влади через поширення ролі глобального громадянського суспільства, а також реформи існуючих міжнародних організацій і права».

У концепції «космополітичної демократії» нова система відносин йде на зміну як відносинам, пов'язаним з Вестфальським миром 1648 р., так і відносинам, що виникли після Другої світової війни. Вестфальська система відносин базувалася на визнанні суверенітету держав, які не визнають будь-якої влади, що стоїть над ними. Тут відповідальність за несправедливі дії у відносинах між державами лежить на тих, хто діє, а міжнародне право лише забезпечує мінімальний захист при тому, що ніякий колективний інтерес у поєднанні з міжнародним правом не визнається. Система ООН, хоча і визнає

суверенітет держав, але при цьому створює міжнародні структури і правові відносини, які регулюють внутрішньодержавні процеси. Особливо це стосувалося прав людини, обмежень на використання сили, встановлення соціальної справедливості тощо. Глобалізація вносить у систему міжнародних відносин нові принципи і способи взаємодії, які визначаються як фрагментацією, так і уніфікацією [18, с. 629]. «У цьому контексті, – пише Девід Хелд, – суть і місце демократичної політики і відповідних моделей демократії повинні бути переосмислені відповідно серії взаємопов'язаних локальних, регіональних та глобальних процесів і структур. Необхідно визначити три елементи глобалізації: по-перше, тенденції економічної, політичної, правової й військової взаємозалежності, які змінюють природу, межі й можливості суверенних держав зверху, також як і їх «регуляторна» здатність змінюється і знижується в деяких сферах; по-друге, спосіб місцевих груп, рухів і національних меншин пред'являти вимоги до національної держави як представницької та відповідальної владної системи знизу; і, по-третє, спосіб глобальної взаємозалежності – створювати ланцюг взаємоз'язаних політичних рішень і результатів між державами та їх громадянами, змінюючи природу і динаміку самих національних політичних систем» [41, 42].

Відомий британський соціолог *Ентоні Гідденс*, який розробив концепцію системи глобального управління, вважає, що ефективна система глобального управління могла б бути створена приблизно за схемою, яка покладена в основу політичних інститутів Євросоюзу: представницький орган (Європейський парламент), виконавчий (комісії) і міжурядовий орган (Рада міністрів) та міжнародний суд. «Така система інститутів на глобальному рівні, безумовно, відрізнялась би своєю роллю і функціями від інститутів ЄС, що існують. У той же час можна виявити шляхи їх реформування в цьому напрямі. Наприклад, ВТО, МВФ, Всесвітній банк могли б об'єднатися в єдиний орган, тоді як ООН поділена на Парламент і Раду. Організація економічного співробітництва і розвитку могла б бути розширеною до світового рівня, поглинувши Європейський Союз і наблизивши свої прерогативи до прерогатив нинішнього ЄС» [28, с. 26]. Пропонована схема, на думку Ентоні Гідденса, забезпечувала б керованість на глобальному рівні, а також експансію демократії в глобальному масштабі, як умови для ефективного регулювання світової економіки і зменшення глобальної економічної нерівності [39].

Проте така концепція викликає заперечення. Зокрема, відомий дослідник проблеми глобалізації німецький соціолог *В. Бек* стверджує, що ЄС може перетворитися на утворення, яке активно протидіє неоліберальній глобалізації, але вважає, що ЄС повинен стати одним з елементів системи транснаціональних держав, здатний повернути глобалізацію в більш конструктивний напрям. На його думку, проблема полягає в тому, що подібного роду розробки і проекти «позитивної глобалізації», хоча і не виглядають надто утопічними, проте, перспектив реалізації поки не мають і залишаються

нездійняними, оскільки нинішнім неформальним структурам *global governance* (і зокрема США як єдиній на сучасному етапі наддержаві) надто вигідним є збереження *status quo*, і навряд чи вона самостійно й добровільно почне дотримуватись міжнародних (або глобальних) норм, які обмежували б її могутність, або виявить бажання піддатися демократичному контролю. Крім того, якщо розглядати вищезазначені конструкції формування глобального управління за зразком Європейського Союзу, то вони представляються не зовсім адекватними через збереження поки що гетерогенності світу [2].

Європейський Союз, як справедливо відзначає О. Г. Дугін, будувався не тільки на усвідомленні загальних економічних інтересів, а й розумінні власної європейської (західноєвропейської, західної) цивілізаційно-культурної ідентичності. Представляється, що для подолання негативних наслідків глобалізації необхідно утворення нових центрів, які могли б протистояти Заходу, тобто створити баланс сил у світі, перейти від уніполярної до багатополарної системи. Не вдаючись до докладного аналізу можливих геополітичних сценаріїв, зазначимо лише, що такими центрами могли б у майбутньому, на думку авторитетних фахівців, стати Росія або Китай. Зокрема, деякі сучасні російські дослідники є прихильниками відродження моделі біполярного (а згодом, можливо, і мультиполярного) світу, відповідно до якої західній цивілізації на чолі з США протистоятиме євразійський світ на чолі з Росією, і навіть формулюють в зв'язку із цим цілісні концептуальні проекти [17, с. 243-245].

2. **Виникнення глобальних конфліктів – 1914 – 1940-ві роки.** Саме світові війни є реальним показником глобалізації суспільних відносин та, звичайно, важливої ролі права у врегулюванні конфліктів та недопущенні воєнних дій. Протягом цього ж періоду формується також соціалістичне право, що призводить в подальшому до нової світобудови – «біполярного світу» [40, с. 10].

3. **Глобальна гуманізація права 1950-1960-ті роки** – період з яким власне пов'язують розвиток сучасних глобалізаційних процесів. Це обумовлено такими факторами:

- виникнення загальносвітових механізмів захисту прав людини (прийняття Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. тощо), а також закріплення світових стандартів у цій сфері на конституційному рівні [36, с. 42];

- координація зусиль, спрямована на забезпечення миру, світового правопорядку та стійкого розвитку [8, с. 78];

- інтенсивний розвиток міжнародного договірного права тощо [9, с. 691-693].

Саме цей період став поштовхом для подальшого поглиблення взаємодії та співробітництва держав у світі для вирішення нагальних світових проблем.

4. **Період усвідомлення та теоретичного осмислення глобалізації 60-ті – 80-ті роки** – для цього періоду характерним є осмислення глобальних проблем, яким раніше не приділяли

достатньо уваги (екологічні, енергетичні та інші проблеми світового масштабу). Могутні поштовхом розвитку наукової та суспільної думки у цьому напрямі сприяло створення у квітні 1990 року Римського клубу. Саме в цей період і запрошення італійського промисловця Аурел Печчеї і шотландського ученого Александра Кіні невелика група міжнародних фахівців у галу дипломатії, промисловості і науки, а також представників громадянського суспільства зібралися у Римі, щоб обговорити дилему, що існувала у сучасних міжнародних справах зокрема, стурбованість з приводу необмеженого споживання ресурсів у все більш взаємозалежному світі [43]. Римський клуб функціонує і сьогодні сприяючи розвитку актуальних досліджень глобальних проблем сучасності та демонструючи можливі моделі подальшого розвитку суспільства. У цей же період, а саме 1983 року, з'являється стаття Т. Левітта, опублікована у «Гарвард Бізнес Ревю», у якій він вживає термін «глобалізація» використовуючи його для позначення феномену злиття ринків окремої продукції, що виробляється великими багатонаціональними корпораціями [31, с. 30].

5. **Сучасний етап розвитку**, який характеризується такими особливостями:

- перебудова біполярного світу, коли, за словами Зб. Бжезинського, «замість «нового світоустрою», побудованого на консенсусі і гармонії, явища, які, здавалося б, пішли у минуле неочікувано стали майбутнім» [22, с. 120];

- трансформація соціальних цінностей розповсюдження ідеї настання епохи постмодерну яку пов'язують із глобалізацією [44, р. 45; 45, с. 315];

- зростання темпів глобалізації, з одного боку з іншого – інтенсифікація процесів локалізації відособлення, диференціації умов існування населення як різних країн, так і в межах однієї держави [1, с. 7].

Сьогодні науковці, досліджуючи динаміку глобалізації, зосереджують увагу на таких обставинах, що її спричиняють. Це:

- останні досягнення у галузі техніки технологій, що дозволили прискорити та здешевити переміщення людей, товарів, грошей, інформації;

- розповсюдження єдиної ідеології, заснованої на демократичних принципах свободи особистості загальнонародських норм моралі, гуманізму єдиної культури;

- досягнення науки управління, які значно поширили можливості національних наднаціональних суб'єктів у сфері створення оптимальних управлінських структур;

- інтеграційні процеси, які охопили майже всі регіони.

Отже, глобалістські ідеї, концепції та тенденції мають давню історію, яка сягає у давнину, проте вони не носили системного характеру. Вчені і мислителі різних епох висловлювали власне бачення цієї проблеми і пропонували різні проекти, спрямовані на їх реалізацію. Наприкінці XX ст. глобалістські ідеї та тенденції дістали подальше обґрунтування,

практичну спрямованість та охопили майже всі сфери життя сучасного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунд Бауман; [пер. з англ. І. Андрущенко; за наук. ред. М. Винницького]. – К.: Вид. дім «Кисво-Могиланська академія», 2008. – 109 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек; пер. с нем. А. Григорьева, В. Сидельника; общ. ред. и послесл. А. Филиппова – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – С. 268-275.
3. Бентам И. Руководящие начала конституционного кодекса для всех государств / И. Бентам [пер. с англ.]. – СПб., 1907.
4. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Збигнев Бжезинский. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 122 с.
5. Валлерстайн И. Миросистемный анализ / И. Валлерстайн // Время мира: альманах / под ред. Н. С. Розова. – Новосибирск, 2000. – Вып. 1.: Историческая макросоциология в XX веке. – С. 105–123.
6. Воздействие глобализации на правовую систему России / С. В. Поленина, – О. А. Гаврилов [и др.] // Государство и право. – 2004. – № 3. – С. 5–15.
7. Всеобщая декларация прав человека : офиц. текст. – М.: Права человека, 1996. – 16 с.
8. Гроций Г. О праве войны и мира / Гуго Гроций. – М.: Наука, 1956. – 868 с.
9. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства: учебник для вузов, [2-е изд., перераб. и доп.] / В.Г. Графский – М.: Норма, 2007. – 752 с.
10. Грохальські С. Государства в решении современных глобальных проблем (международно-правовые аспекты). Автореф. ... Доктора юрид. наук. – М., 1998. – 34 с.
11. Данте Алигьери. Монархия / Алигьери Данте; пер. с итал. В. П. Зубова; ком. И. Н. Голенищева-Кутузова. – М.: Канон-пресс-Ц – Кучково поле, 1999. – 192 с.
12. Дворянов В.А. Глобализация международной политики: к уточнению понятия // актуальные проблемы политики и права. Труды Пензенского государственного университета. Межвузовский сборник научных статей. – Вып. 2. – Пенза, 2001. – С. 23-66.
13. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам: Принята резолюцией 1514 (XV) Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1960 г. // Международные акты о правах человека: сб. док. / сост. и авторы вступительной статьи В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 1998. – С. 134–146.
14. Декларация о праве народов на мир: Одобрена резолюцией 39/11 Генеральной Ассамблеи ООН от 12 ноября 1984 года // Международные акты о правах человека: сб. док. / сост. и авторы вступительной статьи В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 1998. – С. 178–187.
15. Декларация о праве на развитие: Принята Резолюцией 41/128 Генеральной Ассамблеи ООН 4 дек. 1986 г. // Международные акты о правах человека: сб. док. / сост. и авторы вступительной статьи В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 1998. – С. 256–264.
16. Доброхотов А. Л. О «Монархии» Данте [Электронный ресурс] / А. Л. Доброхотов. – Режим доступа: <http://www.dantealigeri.net.ru/el-ar-avtor-12>.
17. Дугін А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством / А. Г. Дугин. – М.: Арктогея, 1999. – 924 с.
18. Зорькин В.Д. Конституционно-правовое развитие России / В.Д. Зорькин. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 720 с.
19. Ильин М.В. Глобализация политики и эволюция политических систем // Глобальные социальные и политические перемены в мире. – С. 47.
20. Кант И. К вечному миру // Сочинения: в 8 т. / И. Кант. – М.: Наука, 1994. – Т. 1. – 490 с.
21. Кувалдин В. Глобализация – светлое будущее человечества? // Независимая газета. – 2000. – 11 октября – С. 3-5.
22. Лукашук И.И. Глобализация и право / И.И. Лукашук // Государство и право. – 2005. – № 12. – С. 112-115.
23. Максименко В. Глобализация: риторика, идеология, реальность / В. Максименко // Православие. – 2002. – 17 окт.
24. Международный пакт о гражданских и политических правах: Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 г. // Действующее международное право: в 3 т. / сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. – М.: Изд-во Моск. независ. ин-та междунар. права, 1997. – С. 21–39.
25. Международные акты о правах человека: сб. док. / сост. и авторы вступительной статьи В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 1998. – 784 с.
26. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах: Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 г. // Действующее международное право: в 3 т. / сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. – М.: Изд-во Моск. независ. ин-та междунар. права, 1997. – С. 11–21.
27. Нерсесянц В. С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире / В. С. Нерсесянц // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 38–47.
28. Перегудов С. П. Неoliberalная глобализация: есть ли альтернатива? / С. П. Перегудов // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 2. – С. 24-29.
29. Сальников В.П. Философия глобализации (методологические основы геополитической доктрины России): Монография / Сальников В.П., Ивашов Л.Г., Джегутанов Б.К.; [Под общ. ред. В.П. Сальникова]. – СПб.: Фонд «Университет», 2006. – 268 с.
30. Стеценко С.Г., Васечко Л.О. Глобализация та право: національний вимір: монографія. – К.: Атака, 2012. – 132 с.
31. Ткачук Ю.В. Глобализация в сфере политики: институты и механизмы сверх государственного влияния: дисс. ... на соискание ученой степени канд. полит. наук: спец. 23.00.02 / Ю.В. Ткачук. – Одесса, 2004. – 200 с.
32. Шевченко О.О. История держав и права зарубежных стран: Хрестоматия для студентов юрид. вузов та факультетів / О.О. Шевченко. – К.: Вентурі, 1998. – 176 с.
33. Шестопал А.В. Философские основы глобалистики: деконструкция и реконструкция всеобщей истории // Глобальные социальные и политические перемены в мире. – М., 1997. – С. 7-17.
34. Устав Организации Объединенных Наций (Сан-Франциско, 26 июня 1945 г.). // Международное право в документах : учеб. пособ. / сост. Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. – М.: Норма-Инфа-М, 2000. – С. 7–21.
35. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление / А. И. Уткин. – М.: Логос, 2001. – 254 с.
36. Хабибулин А.Г. Теоретико-методологические проблемы законодательства в условиях глобализации / А.Г. Хабибулин // Журнал российского права. – 2006. – № 9. – С. 40-45.
37. Хабиров Р. Ф. Глобализация, государственный суверенитет, права человека / Р. Ф. Хабиров // Юридический мир. – 2007. – № 10. – С. 43–52.
38. Европейская конвенция про захист прав і основоположних свобод людини (Рим, 4 грудня 1950 р.) // Збірка договорів Ради Європи. – К.: Парламентське видавництво, 2000. – С. 27–58.

39. Энтони Г. Социология / Гидденс Энтони [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/index.php

40. Янчук Н.Д. Право як фактор стратегії сталого розвитку / Н.Д. Янчук // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 2. – С. 9-11.

41. Held D. Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance. Blackwell Publishers / D. Held. – Oxford, 1995. – 187 p.

42. Held D. Democracy: From City-states to a Cosmopolitan Order? / D. Held // Contemporary Political

Philosophy: an Anthology / ed. by R. Goodin and Ph. Pettit. – Oxford, 1998. – 204 p.

43. The Club of Rome // Офіційний сайт Римського клубу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clubofrome.org/>

44. Giddens A. Runaway World / A. Giddens. – L., 1999. – P. 45.

45. Wilson B. Morality in the Evolution of the Modern Social System / B. Wilson // British Journal of Sociology. – 1985, 46.3. – P. 315-332.

УДК 340.122:364.614.8

ПРИРОДНЕ ПРАВО ЯК ЮРИДИЧНИЙ КРИТЕРІЙ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Воронова І. В.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: У статті обґрунтовано ідею щодо ролі цінностей природного права як об'єктивного критерію виявлення справедливості в юридично регульованих суспільних відносинах. Висловлено погляди щодо трансформації ідей і вимог природного права в потенціал позитивного права в якості основи ініціювання справедливості в чинному праві. Підкреслено взаємозв'язок правових законів і принципу справедливості в умовах розвитку громадянського суспільства і правової держави.

Ключові слова: громадянське суспільство; правова держава; природне право; позитивне право; соціальна справедливість; правові закони; інтереси, потреби, права і свободи людини і громадянина.

Аннотация: В статье обосновывается идея о роли ценностей естественного права как объективного критерия обнаружения справедливости в юридически регулируемых общественных отношениях. Высказываются взгляды относительно трансформации идей и требований естественного права в потенциал позитивного права в качестве основы инициирования справедливости в действующем праве. Подчеркивается взаимосвязь правовых законов и принципа справедливости в условиях развития гражданского общества и правового государства.

Ключевые слова: гражданское общество; правовое государство; естественное право; позитивное право; социальная справедливость; правовые законы; интересы, потребности, права и свободы человека и гражданина.

Annotation: Idea about the role of the values of natural right as the objective criterion of detecting the validity in the legally adjustable social relations is based. Speak out views relative to the transformation of ideas and requirements of natural right into the potential of positive right as the basis of the initiation of validity in in force right. The interrelation of lawful laws and principle of validity under the conditions of the development of civic community and rule-of-law state is emphasized.

Key words: civic community; rule-of-law state; natural right; positive right; social justice; lawful laws; interests, need, right and the freedom of man and citizen.

Виявлення нових граней у співвідношенні природного і позитивного права зберігає свій актуальний характер і наукове значення, оскільки розв'язання проблем реальної дії прав і свобод особистості найтісніше пов'язано з використанням тих цінностей, які привносить природне право в потенціал чинного позитивного права. Забезпечення життєво важливих інтересів і потреб особистості почасти стикається з проявом або відсутністю принципу соціальної справедливості.

Питанням співвідношення природного та позитивного права, прояву принципу справедливості у правовій дійсності громадянського суспільства значну увагу приділяють С. Алексєєв, В. Гришина, В. Васильчук, А. Древесников, В. Жуков, Д. Львов, В. Нерсєсянц, О. Петришин, Л. Петрова, Л. Рассказов, І. Яковюк та багато інших учених.

Разом із тим у межах вивчення загальних проблем співвідношення природного і позитивного права теоретичного і практичного значення набуває оцінка природного права як особливого критерію соціальної справедливості в чинній системі права, у відповідних сферах правового життя суспільства. У цьому зв'язку слід усвідомити те, якою мірою правові закони стають об'єктом відображення принципу справедливості, що внесений природним правом у потенціал чинного позитивного права.

Значна частина членів суспільства не виявляє реального прояву принципу соціальної справедливості в різноманітних сферах життєдіяльності людини. Дефіцит справедливості значною мірою проявляє себе і в правовій дійсності. Сказане свідчить про те, що цінності природного права не знаходять належного відображення в системі суспільних відносин, які регулюються нормами позитивного права, а це рішуче обмежує впровадження принципу соціальної справедливості в